

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВОДНО-БЕРЕГОВИХ ЛАНДШАФТНИХ ГЕОЕКОТОНІВ

Постановка проблеми. Парагенетичні ландшафтні комплекси річищ і заплав фізіологічно та якісно відрізняються між собою. У межах їх контакту внаслідок прямих і зворотних зв'язків формуються своєрідні перехідні смуги – геоекотони. Польові дослідження показують, що характерними перехідними смугами від річищ до заплав рівнинних річок України є водно-берегові ландшафтні геоекотони (ВБЛГ), які представлені водно-болотними ландшафтними комплексами.

Мета дослідження. Проаналізувати специфіку функціонування натуральних і антропогенних водно-берегових ландшафтних геоекотонів рівнинних річок України.

Аналіз попередніх досліджень. Серед сучасних наукових проблем фізичної географії невирішеним до кінця залишається пізнання специфіки функціонування перехідних смуг – катен та геоекотонів. Розглядом цього питання займалися багато науковців, однак спільного погляду на нього немає. Дослідження Ф.М. Мількова [6], В.С. Залетаєва [5], О.В. Бережного [1], Г.І. Денисика [2-4], О.І. Ситника [4], Г.С. Хаєцького [7] стали основою для аналізу функціонування натуральних і антропогенних водно-берегових ландшафтних геоекотонів рівнинних річок України.

Результати дослідження. За ландшафтними особливостями ВБЛГ докорінним чином відрізняються від контактуючих ландшафтних комплексів, оскільки займають проміжне положення між наземними та земноводними варіантами ландшафтної сфери [6]. Основою ВБЛГ є контакт твердої речовини та води, берегової зони й прибережного мілководдя. У його межах добре розрізняються верхня складова колообігу речовин, що направлена від суші до водної поверхні, та нижня (підземна) у вигляді потоку ґрунтових вод, яка забезпечує гідроморфність ґрунтів і рослинності в прибережній зоні [1, с. 32]. Для геоекотонів характерний свій тваринний і рослинний світ. Завдяки принципу контрастності (вода – ґрунт) тут і зараз, в умовах антропогенного навантаження, можуть мешкати реліктові представники флори та фауни.

Важливе значення у процесі формування сучасних ландшафтів річищ та заплав рівнинних річок України належить геоекотонам антропогенного походження. ВБЛГ, які утворилися в умовах натурального гідрологічного режиму річки, змінюються внаслідок будівництва гідроелектростанцій, гребель, ставків і водосховищ. Під час затоплення водосховищами ландшафтних комплексів річища та заплави знищуються натуральні ВБЛГ і виникають нові антропогенні, які розташовуються на вищому гіпсометричному рівні та мають більші площі для поширення (рис. 1).

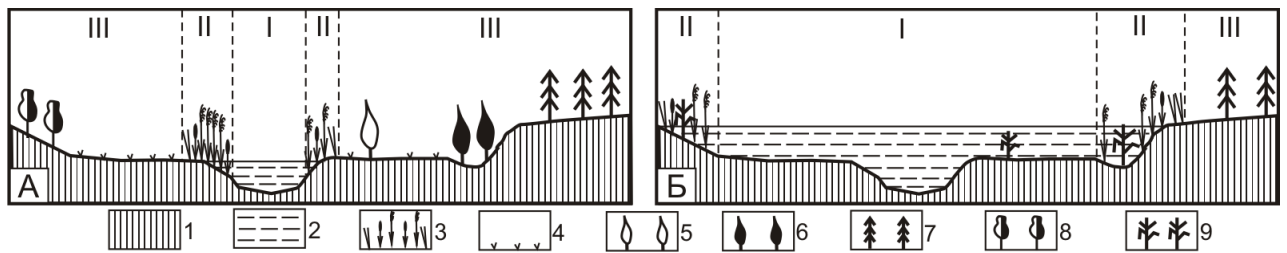

Рис. 1. Узагальнені схеми водно-болотних ландшафтних комплексів

А. І – натуральне річище; ІІ – натуральний водно-болотний ландшафтний комплекс; ІІІ – ландшафтні комплекси суходолу.

Б. І – затоплені водосховищем річище та заплава; ІІ – антропогенний водно-болотний ландшафтний комплекс; ІІІ – ландшафтні комплекси суходолу.

Ландшафтні профілі: 1 – корінні породи та ґрунти; 2 – водні маси; 3 – очеретяно-рогозово-осокові асоціації; 4 – лучно-злакові асоціації; 5 – вербняки; 6 – чорновільшанники; 7 – бори; 8 – дубово-грабові ліси; 9 – затоплена рослинність.

Особливістю антропогенного ВБЛГ є його нестабільність. У його розвитку між водним середовищем й суходолом простежується процес постійного та поступового збільшення геоекотонної території за рахунок обміління ставків і водосховищ, що сприяє поширенню водно-болотної рослинності [1]. Так, на Мар'янівському водосховищі (містечко Чорний Острів Хмельницької області) в період з 2008 по 2011 роки ширина ВБЛГ зростає від 74 до 86 м. Основними рослинними угрупованнями, за рахунок яких збільшилася його ширина, є ряска мала, очерет звичайний, рогіз широколистий та осока гостроподібна. Надалі спостерігається стійка тенденція до заростання водосховища повністю. Вже зараз уся поверхня водойми на 90% вкрита популяцією ряски малої (рис. 2).

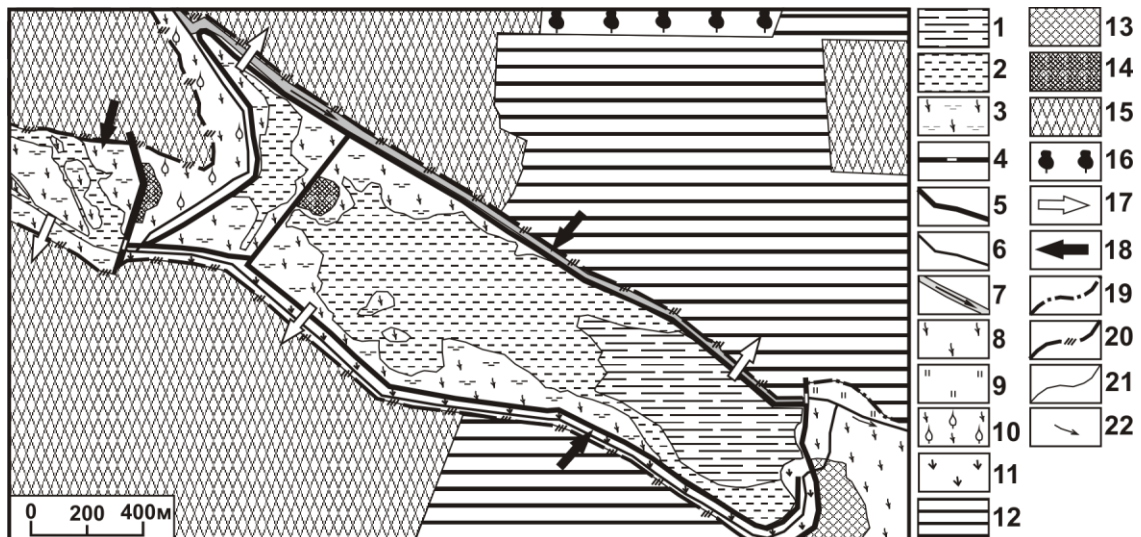

Рис. 2. Зв'язки між ландшафтними комплексами Мар'янівського водосховища (м. Чорний Острів Хмельницької області) та суміжних територій

Водні антропогенні ландшафти. Водосховищні. Запlavно-водосховищні.
Урочища: 1 – пригреблеве глибоководдя (3–4 м) з увігнутим дном та відкладами намулу (0,3–0,4 м), заросле ряскою малою; 2 – центральне мілководдя (1,5–2,5 м) з рівним дном та відкладами намулу (0,3–0,8 м), заросле ряскою малою; 3 – прибережне мілководдя (до 1 м) з

рівним дном та відкладами намулу (0,5–0,6 м), заросле водно-болотною рослинністю; 4 – кам'яно-земляні греблі висотою до 3 м, зарослі різнотравно-злаковою рослинністю та обсаджені осиками й тополями; 5 – земляні дамби висотою до 3 м, зарослі різнотравно-злаковою рослинністю; 6 – водовідвідні канали глибиною 1,5–2 м та шириною 5–7 м; 7 – глибокий (до 5 м), шириною 15–30 м канал – трансформоване річище Південного Бугу.

Сільськогосподарські ландшафти. Лучно-пасовищні. Заплавні. Урочища: 8 – рівні поверхні з лучно-болотною рослинністю на лучно-болотних ґрунтах під сінокоси та випас; 9 – слабкопокаті (1–3°) поверхні з лучно-злаковою рослинністю на лучно-болотних ґрунтах під випас. **Заплатно-водосховищні.** Урочища: 10 – горбкуваті поверхні з вербняками та лучно-болотною рослинністю на лучно-болотних ґрунтах під випас; 11 – рівні поверхні з лучно-болотною рослинністю на лучно-болотних ґрунтах під випас. **Польові. Схилові.** Урочища: 12 – покаті (10–15°) схили, складені лесоподібними суглинками з сірими лісовими ґрунтами під польовими сівозмінами.

Селитебні ландшафти. Містечкові. Заплавні. Урочища: 13 – рівні поверхні під малоповерховою забудовою на лучно-болотних ґрунтах. **Заплатно-водосховищні.** Урочища: 14 – насипні кам'яно-земляні поверхні під малоповерховою забудовою на лучно-болотних ґрунтах. **Схилові.** Урочища: 15 – покаті (10–15°) схили під малоповерховою забудовою, садами та городами на сірих лісових ґрунтах.

Лісові антропогенні ландшафти. Похідні. Схилові. Урочища: 16 – покаті (10–15°) схили з дубово-грабовими лісами на сірих лісових ґрунтах.

Парадинамічні зв'язки: 17 – прямі ПДЗ ландшафтів водойми з ландшафтами суходолу (гідрологічний та кліматичний вплив); 18 – зворотні ПДЗ ландшафтів суходолу з ландшафтами водойми (замулювання, занесення, заростання).

Межі. Типів місцевостей. Натуральних: 19 – заплатного та схилового. **Антропогенних:** 20 – заплатно-водосховищного. **Урочищ:** 21 – антропогенних.

Інші позначення: 22 – напрям течії.

Висновок. Зараз у зв'язку з переважанням у структурі річищ та заплат рівнинних річок України ландшафтних комплексів антропогенного походження, натуральні ВБЛГ зустрічаються рідко. Як правило вони поширені у вигляді вузьких (1–3 м) водно-болотних ландшафтних комплексів у нижніх б'єфах ставків і водосховищ. У перспективі дослідження антропогенних ВБЛГ дасть змогу спрогнозувати їх розвиток і запобігти екологічному дисбалансу, який має місце у випадку непередуманого природоркристиування.

Література:

1. Бережной А. В. Ландшафтные экотоны и их разнообразие в Среднерусской лесостепи / А. В. Бережной, А. Я. Григорьевская, В. Н. Двуреченский // Вестник Воронежского государственного университета. Серия : География. Геоэкология. – Воронеж, 2000. – № 1. – С. 30–34.
2. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України : монографія / Денисик Г. І. – Вінниця : Арбат, 1998. – 292 с.
3. Денисик Г. І. Водні антропогенні ландшафти Поділля : [монографія] / Денисик Г. І., Хасцький Г. С., Стефанков Л. І. – Вінниця : ПП «Видавництво «Теза», 2007. – 216 с. – (Серія «Антропогенні ландшафти Поділля»).
4. Денисик Г. І. Міжзональний геоекотон «лісостеп-степ» Правобережної України : монографія / Денисик Г. І., Ситник О. І. – Вінниця : ПП ТД «Едельвейс і К», 2012. – 217 с.

5. Залетаев В. С. Изменение экосистем под влиянием водохранилищ в поймах Волги и Южного Буга / В. С. Залетаев, Л. И. Стефанков // Экосистемы речных пойм : структура, динамика, ресурсный потенциал : [монография] ; под ред. В. С. Залетаева. – М. : РАСХН, 1997. – С. 118–174.

6. Мильков Ф. Н. Ландшафтная сфера Земли / Мильков Ф. Н. – М. : Мысль , 1970. – 208 с.

7. Хаєцький Г. С. Водно-болотні антропогенні екотонні ландшафтні комплекси Поділля : проблеми формування, функціонування та визначення меж / Г. С. Хаєцький // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2007. – Вип. 13. – С. 83–89.